

ПАХОДЖАННЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З АНАМАСТЫЧНЫМ КАМПАНЕНТАМ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ

Леўчанка Наталля Аляксандраўна

аспірант кафедры беларускай філалогіі ўстановы адукацыі

«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

(г. Гродна, Беларусь)

Ключавыя словы: фразеалагізм, анамастычны кампанент, спрадвечна беларускія фразеалагізмы, запазычаныя фразеалагізмы, фразеалагічныя калькі, фразеалагічныя наўкалькі.

Артыкул прысвечаны праблеме паходжання беларускіх фразеалагізмаў з кампанентам – уласным імем. Апісваюцца спрадвечна беларускія і запазычаныя фразеалагізмы, разглядаюцца фразеалагічныя калькі і наўкалькі з анамастычным кампанентам.

І. Я. Лепешаў зазначае, што не ведаючы паходжання фразеалагізма, наўрад ці можна належным чынам засвоіць яго сэнс [1, с. 3]. У гэтай сувязі вельмі каштоўныя выступаюць этымалагічныя звесткі пра фразеалагізмы.

У артыкуле разглядаюцца беларускія фразеалагізмы з анамастычным кампанентам і прыметнікавымі ўтварэннямі ад іх, замацаваныя ў беларускай літаратурнай мове.

Фразеалагізмы з анамастычным кампанентам вызначаюцца разнастайнасцю паводле паходжання, падзяляюцца на чатыры групы: спрадвечна беларускія, запазычаныя, фразеалагічныя калькі і паўкалькі.

Сярод выказаў першай групы ў сваю чаргу можна вылучыць усходнеславянскія (*ад Адама, за царом Гарохам, у касцюме Евы, Лазара пець (спяваць), рубікон прыродзены*) і ўласна беларускія (*як дзядзька з Вільні, конь божы, заводзіць (завесці) катрынку, даваць (даць) перуноў, напамілы бог, у Магілёўскай губерні, пад богавай страхой*).

Шматлікай з'яўляецца група ўсходнеславянскіх фразеалагізмаў. Напрыклад, фразеалагізм *мамаева пабоішча* са значэннямі '1) вялікая сварка, бойка; 2) поўны беспарадак, неразбярыха' ўзнік у выніку пераасэнсавання назвы гістарычнай падзеі, якая адбылася ў 1380 г. на Куліковым полі. У бітве разам з рускімі на чале з Дзмітрыем Данскім прымалі ўдзел беларускія і ўкраінскія атрады. Бітва гэта называецца Кулікоўскай, або Мамаевым пабоішчам (тлумачэнні паводле [1]).

Падамо яшчэ некалькі прыкладаў усходнеславянскіх фразеалагізмаў: (*даходзіць, дагаварвацца*) *да геркулесавых слоноў* 'да крайнасці ў чым-н. (даходзіць)', *адгароджвацца (адгародзіцца) кітайскай сцяной* ад каго, ад чаго 'вельмі моцна, наглуха адасабляцца, адмяжоўвацца ад каго-ці чаго-н.', *адкрываць (адкрыць) Амерыку* '1) знаходзіць, выяўляць што-н. зусім новае, невядомае; 2) гаварыць, аб'яўляць пра даўно ўсім вядомае', *кітайская грамата* 'недаступнае для разумення, тое, у чым цяжка разабрацца', *кітайская сцяна* '1) неадольная перашкода; поўная ізаляванасць ад каго-, чаго-н.; 2) сур'ёзная перашкода ў чым-н.'

Уласна беларускі выраз *як на Дзяды* мае значэнні '1) выдатна, уволю (наесціся, пад'есці); 2) вельмі многа (пра яду)'. Дзяды – дзень памінення нябожчыкаў. На Дзяды гатаваліся куцыя, бліны, клёцкі, яечня, мяса, якія адкладваліся ў асобны посуд, каб імі сімвалічна маглі пакарыстацца «дзяды». Пасля вясэры не прыбіралі са стала: пакідалі нібыта для нябожчыкаў [1, с. 265].

Сярод фразеалагізмаў з анамастычным кампанентам зафіксаваны запазычаныя выразы. Зазначым, што «фразеалагізмы запазычваюцца толькі з роднасных моў і выкарыстоўваюцца без змяненняў, з той, што і ў мовекрыніцы, граматычнай структурай і кампанентным складам» [2, с. 35].

Самыя раннія запазычаныя – з царкоўнаславянскай мовы: *раб божы* 'мужчына як істота, падуладная Богу; 2) чалавек наогул'. Выраз узнік на аснове рэлігійнага ўяўлення аб поўнай залежнасці чалавека ад Бога [1, с. 198].

Зафіксаваны запазычаныя з рускай мовы: *казанская сірата, кануць у Лету, шапка Манамеха, казанская сірата, задаваць Храпавіцкага, адпраўляць у штаб Духоніна, звязвацца вузамі Гіменя, каломенская вярста*.

Фразеалагізм *ківаць на Пятра* абазначае ‘звальваць віну на іншага’. На аснове гэтага выразу развілася прыказка *Іван ківае на Пятра* са значэннем ‘адзін звальвае віну на другога’ [1, с. 117].

Запазычаны з украінскай мовы выраз *збіваць з панталыку* мае значэнні ‘1) выклікаць замяшанне, разгубленасць, забытваць; 2) уздзеінічаючы якім-н. чынам, схіляць да адыходу ад ранейшага, штурхаць на што-н. нядобрае’. Фарміраванне выразу мае сувязь з назвай гары ў Грэцыі Пентэлік, якая ў старажытныя часы славілася сваім мармурам, а таксама вялікай пячорай з гротам і вапнавымі нарацямі, дзе лёгка было заблудзіць, забытацца [1, с. 92].

Прадстаўнічай з’яўляецца група фразеалагічных калек з уласным імем. Фразеалагічныя калкі – «гэта своеасаблівыя копіі іншамовных выразаў, у якіх кожны кампанент перакладзены на нашу (беларускую – тлум. аўт.) мову сэнсавым адпаведнікам» [2, с. 37].

Падамо некалькі прыкладаў. Так, з нямецкай мовы скалькаваны выраз *адамаў яблык* ‘другая назва кадыка ў мужчын’. Паходжанне выразу звязваецца з павер’ем: калі біблейскі Адам стаў есці яблык, што дала яму Ева, сарваўшы, насуперак Богавай забароне, з дрэва пазнання добра і зла, то кавалачак засеў у горле і назаўсёды ператварыўся ў выступ, які як кляймо грэху перадаецца ўсім мужчынам [1, с. 17].

Калькай з лацінскай мовы з’яўляецца фразеалагізм *дамоклаў меч* ‘пастаянная небяспека, неадступная пагроза’. Этымалагічнай асновай выразу з’явілася старажытнагрэчаскае паданне: сіракузскі тыран Дыянсіій Старэйшы (IV ст. да н. э.) захацеў правучыць аднаго са сваіх прыбліжаных, Дамокла, які зайздросціў свайму ўладару, называючы яго самым шчаслівым з людзей. Зайздросніка запрасілі ў тыранаў палац і пасадзілі на трон. Радасць была нядоўгай і перайшла ў страх, бо Дамокл убачыў, што ў яго над галавой вісіць на конскім воласе востры меч. Як растлумачыў Дыянсіій, гэты меч – сімвал небяспекі, якая ўвесь час падпільноўвае тырана, знак нетрываласці яго шчасця [1, с. 68].

Значную частку беларускіх фразеалагізмаў з анамастычным кампанентам складаюць фразеалагічныя паўкалькі – «часткова пераклад, часткова запазычанне з іншай мовы» [2, с. 41].

Зафіксаваны паўкалькі з уласным імем з рускай мовы: *як Мамай прайшоў, валтасараў баль, пацёмкінскія вёскі, трышкаў кафтан (каптан), фількава грамата, вось табе <бабка> і Юр’еў дзень!*

Паходжанне выразу *на ўсю іванаўскую* са значэннямі ‘1) вельмі гучна, голасна (крыгачць, храпці і пад.); 2) у поўную меру (рабіць што-н.) звязваюць з назвай Іванаўскай плошчы ў Маскоўскім Крамлі, на якой у XVI ст. і пазней дзякі вельмі гучна, каб усе чулі, аб’яўлялі царскія ўказы [1, с. 155].

Фразеалагічнымі паўкалькамі з нямецкай мовы з'яўляюцца выразы *эзопаўская (эзопава) мова* 'іншасказальнае, алегарычнае выказванне думак', *між (паміж) Сцьлай і Харыбдай* 'у цяжкім становішчы, калі непрыемнасці, небяспека пагражаюць з двух бакоў (выбіраць, быць і пад.)'; з французскай – *бурыданаў асёл* 'крайне нерашучы чалавек, які вагаецца ў выбары паміж двума раўнацэннымі рашэннямі ці раўназначнымі жаданнямі', *двухаблічны Янус* 'крывадушны чалавек', *ісці (пайсці) у Каносу* 'ўніжацца перад кім-н., каяцца, станавіцца пакорлівым, прызнаваць сябе пераможаным', *іудаў (юдаў) пацалунак* 'зрадніцкі ўчынак пад маскай добразычлівасці, дружбы'; з англійскай – *валаамава асліца (валаамаў асёл)* 'пакорны, маўклівы чалавек, які раптам выказаў сваю думку або нязгоду, пратэст', (ісці, пайсці) у *абдымкі (абдоймы) Марфея* 'спаць'.

Такім чынам, паводле свайго паходжання фразеалагізмы з анамастычным кампанентам характарызуюцца разнастайнасцю. Найбольш колькасна прадстаўнічымі выступаюць усходнеславянскія выразы і фразеалагічныя паўкалькі.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. ВДУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк, 1998. – 271 с.